

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

ОГІЄНКО Олена Володимирівна

УДК 94(477):352.075.1"1904/1917"

**Земства Правобережної України:
організаційно-правовий статус та соціальні функції
(1904-1917 рр.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії та етнополітики Інституту української філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Даниленко Віктор Михайлович,
Інститут історії України НАН України,
завідувач відділу історії України другої
половини ХХ ст.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук,
старший науковий співробітник
Шандра Валентина Степанівна,
Інститут історії України НАН України,
старший науковий співробітник
відділу історії України ХІХ – початку ХХ ст.;

кандидат історичних наук, доцент
Нікітін Юрій Олександрович,
Сумська філія Харківського національного
університету
внутрішніх справ,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін

Захист відбудеться “___” _____ 2010 р. о _____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “___” _____ 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. А. Стоян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Пошук оптимальної моделі державного управління та місцевого самоврядування в сучасній Україні зумовлює потребу ретроспективного осмислення наявного вітчизняного досвіду їх організації. Серед управлінських нововведень минулого вагомим місцем займає земська реформа другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Саме тому вивчення моделей земських установ, зокрема тих, які функціонували в Правобережній Україні на початку ХХ ст., відноситься до соціально значимих тем сучасної історичної науки і є актуальним як для суспільної свідомості, так і для новітніх політико-філософських узагальнень.

Розвиток системи місцевого громадського управління того часу в Україні відбувався в умовах відсутності власної державності та регулювався імперськими нормативно-правовими актами. Однак політична та соціально-економічна специфіка Правобережної України значною мірою зумовила хронологічну й змістову корекцію земської реформи в регіоні. При цьому відповідні законоположення визначали лише загальні завдання земських установ, правила їх формування та обов'язкові повинності. Діяльність же правобережних українських земств демонструє процес освоєння законодавства Російської імперії про місцеві органи самоврядування в реальній практиці з урахуванням умов окремого краю. Крім того, земські установи Київської, Волинської та Подільської губерній розробили та реалізували пристосований до місцевих умов комплекс господарчих заходів, спрямований на забезпечення соціальних потреб населення. У зв'язку із вищезазначеним регіональна спрямованість дисертаційної роботи видається автору достатньо актуальною.

У контексті регіональної історії увага до земських установ Правобережної України викликана також науковою значимістю проблеми. Зважаючи на час існування правобережних земств, вони не могли стати предметом всебічного наукового аналізу в дорадянській історіографії. Також загальновідомими є радянські ідеологічні стереотипи щодо історії місцевого самоврядування, які зумовили нечисельність та заангажованість робіт цього періоду із земської проблематики, в тому числі щодо зазначеного регіону. Сучасна вітчизняна історична наука виходить із того, що проблеми становлення та функціонування земств є значимими для сьогодення, однак основна увага звертається на триваліший за часом досвід діяльності органів земського самоврядування Лівобережної та Південної України. У зв'язку з цим, а також з точки зору накопичених фактів та великого обсягу джерел, які специфіка дослідження дозволяє опрацювати більш ґрунтовно та детально, тема дисертаційної роботи є недостатньо вивченою.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова “Дослідження проблем гуманітарних наук” та згідно з науковою проблематикою кафедри історії та етнополітики Інституту української філології “Державницьке, економічне, суспільно-політичне життя та освіта в Україні ХХ–ХХІ ст.” Тему дисертації затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 9 від 30 березня 2007 р.).

Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб, з урахуванням актуальності та ступеня наукової розробки теми попередниками, спираючись на опубліковані та архівні джерела, проаналізувати процес розвитку земських установ Правобережної України, їх організаційний та політико-правовий статус, а також вплив на соціально-економічні та культурні перетворення, що відбувалися в регіоні на початку ХХ ст.

Для реалізації означеної мети були поставлені такі **завдання**:

- з'ясувати стан наукового вивчення теми, показати особливості різних історіографічних періодів її розробки, здійснити аналіз інформаційного потенціалу джерельної основи дослідження;

- охарактеризувати особливості проведення земської реформи в Правобережній Україні, а також склад та компетенцію управління у справах земського господарства 1904-1911 рр.;

- проаналізувати адміністративно-правове становище та структуру органів земського самоврядування українського Правобережжя;

- розкрити зміни в організаційному та державно-правовому статусі земських установ за часів Першої світової війни;

- визначити основні напрями діяльності земств Правобережної України та їх роль в економічному й соціокультурному розвитку краю;

- виявити особливості функціонування органів земського самоврядування в умовах воєнного часу та охарактеризувати нові напрями їх діяльності.

Об'єктом дослідження є історія місцевого управління та самоврядування в Україні.

Предмет дослідження – державно-правовий статус та організаційна структура земського управління та самоврядування Правобережної України; фінансова база, напрями та результати реалізації ними своїх соціальних функцій в умовах мирного та воєнного часу.

Хронологічні рамки визначені 1904-1917 рр. Поширення із 1 травня 1904 р. на Правобережну Україну Положення про управління земським господарством 1903 р. визначило нижню хронологічну межу роботи. До загальноімперської земської системи регіон було включено згідно з Указом від 14 березня 1911 р. Верхньою межею дослідження є 1917 р. При її виборі ми виходили з того, що за революційної епохи розвиток земського самоврядування відбувався в якісно нових суспільно-політичних умовах, що висунули на передній план політичні питання національно-державницьких змагань українців. Зазначені хронологічні рамки не виключають можливості звернення до подій та фактів за межами визначеного хронологічного періоду з метою ґрунтовнішого висвітлення обраної теми.

Територіальні межі дослідження стосуються Правобережної України та охоплюють, відповідно до політико-адміністративного поділу початку ХХ ст., три південно-західні губернії Російської імперії – Київську, Волинську та Подільську.

Методологічна база дослідження визначається принципами науковості, об'єктивності, історизму, багатофакторності та всебічності. У дослідженні

використані такі загальнонаукові та спеціально-історичні методи: конкретно-пошуковий (оптимальне використання нових неопублікованих джерел, монографічної літератури, періодичних видань тощо); системно-структурний підхід (дав можливість розглядати земські установи як цілісну систему та здійснити її аналіз на всіх структурних рівнях: розпорядчі та виконавчі, губернські та повітові органи, посадові особи, “третьій елемент”, а також дослідити органічний взаємозв’язок з іншими державними та громадськими інститутами); історико-хронологічний (було застосовано при вивченні історії земської реформи в Правобережній Україні); проблемно-хронологічний (у відповідності до якого викладено основний матеріал дисертації); порівняльно-історичний (використовувався для співставлення діючих законодавчих актів у земській галузі, діяльності земських установ у суміжних губерніях, а також в умовах мирного та воєнного часу); статистичний метод (аналіз та узагальнення національного складу населення краю, цифрових даних земських бюджетних надходжень та витрат, чисельності земського представництва); формально-юридичний (надав можливість простежити особливості еволюційного процесу земського законодавства, викликані історичними, суспільно-політичними та соціально-економічними умовами, та проаналізувати основні положення нормативно-правових актів); велике значення в ході роботи мало використання методів аналізу та синтезу, що дозволили розрізнені думки про земства звести до єдиної системи, визначити її складові частини, а також викласти матеріал в певній послідовності та логічній завершеності. Під час написання дисертації застосовано міждисциплінарний підхід, використовуються дані не лише історичної науки, а й політології, економіки, педагогіки.

Наукова новизна результатів дисертаційної роботи. На основі вивчення літератури, опублікованих джерел, а також архівних матеріалів, переважна більшість із яких вводиться до наукового обігу вперше, розроблено актуальну тему, яка ще не була предметом спеціального дослідження в сучасній вітчизняній історичній науці. Вперше прослідковано еволюцію адміністративно-правового статусу й організаційної структури та комплексу соціальних функцій земських установ Правобережної України в період 1904-1917 рр. Проаналізовано положення основних нормативних актів, які регламентували склад та компетенцію земських установ на законодавчому рівні, та особливості їх застосування на практичному; розглянуто основні аспекти взаємовідносин земств із губернською адміністрацією, органами міського громадського управління та церквою; з’ясовано урядові та громадські очікування щодо “спрощеного” та виборного земства; визначено та охарактеризовано соціально-економічні й культурно-просвітницькі напрями діяльності земського управління та самоврядних органів, їх важливість для розвитку регіону; виявлено ступінь ефективності роботи земств у різних сферах економічного та культурного життя населення краю; досліджено регіональну специфіку та зміни в стані органів земського самоврядування Правобережної України в роки Першої світової війни.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її основні положення, фактичний матеріал та висновки можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць з історії земств України, навчальних посібників і довідкових видань з історії України, краєзнавства, теорії та історії українського

державотворення. Також одержані результати дослідження можна залучити до практичної навчальної, краєзнавчої та викладацької роботи. Зокрема, при підготовці лекцій (наприклад, з історії Київщини, Волині та Поділля), а також для розробки спецкурсу “Місьцеве самоврядування в Російській імперії”. Крім цього, оскільки в наш час відбувається процес реформування місцевого самоврядування, матеріали дисертації можна використати для аналізу та пошуку шляхів покращення розвитку регіонів та самоуправління громад у сучасний період.

Апробація результатів дисертації. Основні положення роботи обговорено на засіданнях кафедри історії та етнополітики Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, апробовано в доповідях і повідомленнях на Всеукраїнській науковій конференції “Другі Всеукраїнські Драгоманівські читання молодих істориків: актуальні проблеми вітчизняної та світової історії” (Київ, 2008), V Міжнародній науковій конференції з нагоди 90-ї річниці незалежності Польщі “Шляхи становлення незалежності Польщі і України: минуле, сучасне, майбутнє” (Житомир, 2008), IV Міжнародній науковій конференції “Знаки питання в історії України: особа і суспільство в історико-культурному просторі” (Ніжин, 2008), I та II Волинській Міжнародній історико-краєзнавчій конференції (Житомир, 2008-2009), II Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих учених “Дні науки історичного факультету – 2009”, присвяченій 175-річчю Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, 2009).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в семи наукових публікаціях, п'ять з яких опубліковані у виданнях, зареєстрованих ВАК України як фахові зі спеціальностей “Історичні науки”.

Структура дисертації. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів (8 підрозділів), висновків (177 с.), додатків, списку використаних джерел і літератури (515 позицій). Загальний обсяг дисертації – 232 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** здійснено загальну постановку проблеми, обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено мету й завдання наукового пошуку, його об'єкт і предмет, окреслено зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено хронологічні рамки та територіальні межі дослідження, методологічну базу, вказано на наукову новизну, практичне значення дисертації, подано інформацію про апробацію та публікацію результатів дослідження.

У першому розділі **“Історіографія та джерельна база дослідження”** аналізуються ступінь наукової розробки проблеми та стан джерельної бази дисертаційної роботи.

Загалом **історіографію** проблеми можна умовно поділити на 5 груп: дореволюційну, радянську, українську еміграційну, сучасну українську та зарубіжну.

В останній третині XIX – на початку XX ст. висловлювалися різні погляди на суспільно-політичну роль земських організацій, результати та значення практичної діяльності цих установ, а також доцільність їх введення в так званих “неземських”, у

тому числі, Київській, Волинській та Подільській, губерніях: позитивні – дослідниками ліберальних та соціалістичних переконань (А. Васильчиковим, Б. Чичеріним, М. Волинським, П. Струве, М. Огановським), негативні – представниками офіційної консервативної течії (К. Головіним, С. Вітте, Г. Євреїновим, М. Яворовським). Українські діячі національно-демократичного спрямування, зокрема М. Драгоманов, М. Грушевський, вважали земський рух однією з форм боротьби за автономію України у складі демократичної Росії.

У статтях В. Кузьміна-Караваєва, М. Львова, А. Шингарьова знайшла відображення проблема розробки законопроектів 1903 і 1911 років¹. Специфіку земських організацій власне українських губерній розглядали, частково зачіпаючи й правобережні, В. Садовський, К. Мацієвич, П. Чижевський, В. Яворський, В. Королів. Першою серед відомих педагогів до діяльності земств Правобережної України звернулася С. Русова.²

Оцінку реформ 1904 та 1911 рр., значний фактичний та статистичний матеріал, що характеризує різні сфери діяльності земських установ Правобережної України, знаходимо в узагальнюючих працях із історії земств Російської імперії А. Авчиннікова, Б. Веселовського, З. Френкеля, О. Русова, Г. Львова, Т. Полнера, В. Трутовського.

У дорадянський період з'явилися різні оцінки місця та ролі земств. Праці найчастіше поєднували в собі риси політико-правових трактатів, історичних досліджень та публіцистичних статей. Дослідники зібрали й узагальнили значний матеріал із практичної діяльності земств. Однак відмітимо, що в дореволюційній історіографії немає жодної спеціальної узагальнюючої роботи про земські установи Правобережної України.

В українській еміграційній літературі 20-30-х рр. ХХ ст., зокрема працях С. Петлюри, П. Христюка, О. Біднова, Д. Дорошенка, знаходимо схвальні відгуки про господарську та культурно-освітню діяльність земств, їх роль у формуванні національно-державних кадрів. У 50-80-х рр. ХХ ст. діаспорні автори відмітили успішність земських заходів у соціально-економічній, в тому числі кооперативній, та суспільно-політичній сферах³. Загалом, у зв'язку з тим, що головна увага приділяється революційним подіям загальнонаціонального масштабу 1917-1920 рр., питання земств Правобережної України залишається одними з найменш вивчених у зарубіжній історичній українці.

¹ Кузьмин-Караваев В. “Земское” устройство тринадцати неземских губерний / В. Кузьмин-Караваев // Вестник Европы. – 1901. – Июнь. – Кн. 6. – С. 797–803; Львов Н. Земство в западных губерниях / Н. Львов // Московский еженедельник. – 1910. – 15 мая. – С. 97–83; Шингарев А. Законопроект о земстве в западных губерниях / А. Шингарев // Земское дело. – 1910. – 5 мая. – С. 649–660.

² Русова С. Українські земства у справі заведення народною освітою / С. Русова // Світло. – 1911. – Кн. 3. – Листопад. – С. 32–57.

³ Моргун О. Українські діячі в земствах / О. Моргун // Український історик. – Ч. 1-3 (21-23). – Мюнхен, 1969. – С. 56–64; Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: у 2 т / Полонська-Василенко Н. Д. – К. : Либідь, 1993. – . – Т. 2: Від середини XVII століття до 1923 року. – 1993. – 606 с.

Радянська історична наука вивчення земств, зважаючи на ідеологічне заперечення важливості дореволюційних органів місцевого самоврядування, розпочала зі значним запізненням. Одними з перших у 30-40-і рр. ХХ ст. стали дослідження С. Ігумновим та О. Погребинським земської медичної та аграрної діяльності, становища земств у роки Першої світової війни.

В другій половині 50-х рр. з'явилися роботи В. Гармізи, Л. Захарової, присвячені підготовці й проведенню земських реформ 1864 та 1890 рр. В 60-70-х рр. ХХ ст. у статтях А. Авреха, В. Сорокіної дискутувалися особливості поширення внутрішньоімперської земської організації на західні губернії⁴. Заходи земств Правобережної України 1907-1914 рр. в галузі сільського господарства розглянула Л. Гайдай⁵.

Протягом 80-х рр. ХХ ст. радянські історики вивчали земський ліберальний рух, ставлення царського уряду до земства, осмислювали земський досвід в загальноросійському масштабі⁶. Зокрема, В. Борисенко детально проаналізував участь земської інтелігенції в освітньому русі⁷. В цей час продовжуються регіональні дослідження, в тому числі з'явилася дисертація І. Сесака, присвячена земствам Правобережної України початку ХХ ст.⁸ Загалом у радянській історичній науці домінували твердження про слабкість земських установ, обмеженість їх прав та можливостей.

Радянськими вченими, за умов збереження загальної ідеологічної лінії, було вироблено методологічне підґрунтя дослідження земств, здійснено спроби історіографічного узагальнення та комплексного аналізу певних моментів земської історії в межах всієї країни, і, водночас, проведено перші регіональні дослідження з даної проблеми.

З початку 1990-х років розпочався якісно новий етап у вивченні історії земств. Помітно збільшилась кількість регіональних досліджень, а також праць, присвячених аналізу земського руху, різних сфер соціально-економічної та культурно-просвітницької діяльності земств України, теоретичного та практичного

⁴ Аврех А. Я. Вопрос о западном земстве и банкротство Столыпина / А. Я. Аврех // Исторические записки. – 1961. – Т. 70. – С. 61–112; Сорокина В. В. Политика русского самодержавия в отношении западного земства / В. В. Сорокина // Известия высших учебных заведений. Сер. “Правоведение”. – 1979. – № 1. – С. 70–76.

⁵ Гайдай Л. І. Класовий характер агрономічних заходів на Правобережній Україні в період Столипінської аграрної реформи (1907-1914 рр.) / Л. І. Гайдай // Український історичний журнал. – 1978. – № 11. – С. 100–106.

⁶ Дякин В. С. Земство и самодержавие в третьейюньской монархии // В. С. Дякин // Вопросы истории России XIX – начала XX века. Межвузовский сборник. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1983. – С.127–141.; Пирумова Н. М. Земская интеллигенция и ее роль в общественной борьбе до начала XX в. / Пирумова Н. М. – М. : Наука, 1986. – 270 с; Герасименко Г. А. Земское самоуправление в России / Герасименко Г. А. – М. : Наука, 1990. – 264 с.

⁷ Борисенко В. Й. Боротьба демократичних сил за народну освіту в 60-90 рр. XIX ст. / Борисенко В. Й. – К. : Наука, 1980. – 155 с.

⁸ Сесак І. В. Земские учреждения на Правобережной Украине (1904 – 1917) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук : спец. 07.00.02 “История СССР и Украинской ССР” / И. В. Сесак. – Каменец-Подольский, 1987. – 16 с.

доробку земських діячів. Певна частина цих праць побіжно торкається діяльності земств Правобережної України в сферах освіти та охорони здоров'я населення (О. Рогоза, А. Гуз, В. Курченко). Праці В. Шандри допомагають прослідкувати урядову політику щодо земств українського Правобережжя наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., а О. Рента – земські заходи під час Першої світової війни⁹.

Особливе місце серед робіт сучасних вітчизняних дослідників посідають праці С. Різниченка, Л. Дровозюк, І. Верховцевої, В. Стецюка. С. Різниченко окреслив процес запровадження земських самоврядувань у Правобережній Україні¹⁰. Л. Дровозюк проаналізувала їх роботу в освітній сфері¹¹. І. Верховцева дослідила діяльність виборних земств Правобережної України 1911-1920 рр.¹² В. Стецюк звернувся до аналізу земств регіону періоду Української національно-демократичної революції 1917-1920 рр.¹³

Зарубіжні дослідники розглядають діяльність земств переважно у загальноімперському масштабі, найчастіше звертаючись до проблем земського самоврядування при вивченні російського лібералізму як опозиції царському режиму. Над питанням земської реформи в Правобережній Україні працював японський дослідник К. Мацузато¹⁴. Її соціоетнічні аспекти частково зачіпав Д. Бовуа¹⁵. Серед робіт російських вчених насамперед необхідно згадати двотомну колективну працю, присвячену земському самоврядуванню¹⁶. Загалом земства Правобережної України початку ХХ ст. в зарубіжній історіографії залишаються практично не вивченими.

Отже, проблема функціонування земств Правобережної України у 1904-1917 рр. знайшла певне відображення у працях дореволюційних, радянських учених, істориків діаспори та сучасних студіях. Однак цілісного дослідження особливостей

⁹ Реєнт О. П. Перша світова війна і Україна / О. П. Реєнт, О. В. Сердюк. – К. : Генеза, 2004. – 480 с.; Шандра В. С. Генерал-губернаторства в Україні: ХІХ – початок ХХ ст. / Шандра В. С. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2005. – 427 с.

¹⁰ Різниченко С. Я. Запровадження земств на Правобережній Україні / С. Я. Різниченко // Київська старовина. – 1999. – № 4. – С. 142–150.

¹¹ Дровозюк Л. М. Земства і народна школа на Правобережній Україні у 1904-1920 рр. / Дровозюк Л. М. – Вінниця : “Універсум – Вінниця”, 1997. – 48 с.

¹² Верховцева І. Г. Діяльність земств Правобережної України (1911 – 1920 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / І. Г. Верховцева. – Черкаси, 2004. – 21 с.

¹³ Стецюк В. Б. Земства Правобережної України в період Української національно-демократичної революції 1917-1920 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / В. Б. Стецюк. – Чернівці, 2009. – 21 с.

¹⁴ Matsuzato K. The Issue of Zemstvos in Right Bank Ukraine 1864-1906: Russian Anti-Polonism Under the Challenge of Modernization / K. Matsuzato // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. – 2003 – №2. – P. 218–235.

¹⁵ Бовуа Д. Битва за землю в Україні. 1863-1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Бовуа Д.; [пер. на укр. З.Борисюк]. – К. : Критика, 1998. – 334 с.

¹⁶ Земское самоуправление в России, 1864-1918: в 2 кн. / [отв. ред. Н.Г.Королева]; Ин-т рос. истории РАН. – М. : Наука, 2005. – Кн. 1: 1864-1904. – 2005. – 428 с. – Кн. 2: 1905-1918. – 2005. – 384 с.

політико-правового, організаційного статусу та головних соціальних функцій поки що не зроблено, чим і обумовлений вибір теми дисертаційної роботи.

Оснoву *джерельної бази* дисертації становлять неопубліковані документи та матеріали (більшість із них вперше введено до наукового обігу) 19 фондів центрального та ряду обласних архівів України.

У фонді Канцелярії київського, подільського та волинського генерал-губернатора (ф. 442) Центрального державного історичного архіву України в м. Києві містяться циркуляри й розпорядження урядових органів та губернської адміністрації, доповіді генерал-губернаторів імператору, звіти та повідомлення про стан губерній, офіційне міжвідомче листування. Їх використання дозволило дати відповідь на питання про причини відкладання земської реформи в Правобережній Україні, прослідкувати процес розробки та введення відповідних законодавчих актів, з'ясувати особливості соціально-економічного розвитку регіону на початку ХХ ст.

Серед значного обсягу листування, рапортів та доносів агентів жандармських управлінь Київщини (ф. 274 Київське губернське жандармське управління) та Волині (ф. 1335 Волинське губернське жандармське управління, ф. 1262 Помічник начальника Волинського губернського жандармського управління в Новоград-Волинському, Острозькому та Заславському повітах) знайдено матеріали про хід та результати земських виборів, “національне” питання в них, а також про відносини земств краю із державними та громадськими інституціями інших губерній.

Офіційну позицію Священного Синоду щодо земської реформи та участі у виборах православного духовенства, а також взаємини між земством і церквою допомагають висвітлити архівні документи Київської духовної консисторії (ф. 127). За матеріалами листування Управління Київського учбового округу (ф. 707) можна прослідкувати спільні заходи земств та влади в сфері освіти та, зокрема, щодо введення програми загального початкового навчання в краї. У документах фондів 575 (Канцелярія Київського окружного інспектора) та 692 (Правління Київського округу шляхів сполучень) відображено значення діяльності земських установ у піднесенні господарства регіону та важливість їх функцій під час Першої світової війни.

У фондах Канцелярії Київського губернатора (ф. 2) та Київського губернського із земських та міських справах присутствія (ф. 9) Державного архіву Київської області знаходяться формулярні службові списки членів земських органів, доповіді голів губернської управи начальнику краю, офіційне листування між ними, звіти губернатора імператору, матеріали ревізій повітових управ, протоколи нарад щодо реформи 1911 р. Передусім ці документи цінні тим, що в них влада дає оцінку головних здобутків та проблем управління у справах земського господарства та органів земського самоврядування. Протоколи засідань і постанови комісій земських зібрань та відділів губернської управи, що зберігаються у фонді Київської губернської земської управи (ф. 1240), містять дані про склад органів та різні напрями діяльності земств Київщини.

Відомості про структуру органів земського управління й самоврядування Волині, їх фінансове становище, різноплановість функцій та взаємовідносини з губернською адміністрацією знаходимо в Державному архіві Житомирської області в матеріалах земського діловодства, листуванні, циркулярах урядових установ фондів 183 (Волинська губернська земська управа), 206 (Статистичне бюро Волинської губернської земської управи) та 161 (Волинське губернське із земських та міських справах присутствіє).

Із фондів Державного архіву Хмельницької області опрацьовано матеріали Подільської губернської земської каси дрібного кредиту (ф. 231), Подільської губернської земської управи (ф. 233), Проскурівської повітової земської управи (ф. 255), Особливого уповноваженого з улаштування біженців (ф. 272), Подільського губернського із земських та міських справах присутствія (ф. 409). У них відображено особливості організації та функціонування управління у справах земського господарства Подільської губернії, відносини із міським громадським управлінням, організаційно-правове становище земського самоврядування під час Першої світової війни, взаємодію із державною і воєнною владою щодо постачання армії та турботи про біженців.

Інформаційне навантаження щодо ставлення громадськості до земств та їх взаємовідносин із міським самоврядуванням несе колекція документів особистих фондів О. О. Русова (ф. 3) та І. В. Лучицького (ф. 66), які знаходяться в Інституті рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського.

Також у процесі написання дисертаційного дослідження було використано різноманітні опубліковані джерела з історії земств.

Положення про управління земським господарством від 2 квітня 1903 р., Положення про губернські та повітові земські установи від 12 червня 1890 р. та Указ імператора 14 березня 1911 р., а також розпорядження та роз'яснення до них є важливим джерелом для з'ясування суті, цілей та компетенції земств Київщини, Волині та Поділля на законодавчому рівні.

Матеріали власне земських видань (журнали та протоколи комітетів і зібрань, звіти та доповіді управ, кошториси, праці з'їздів та нарад земських спеціалістів, огляди та нариси з окремих питань чи періодів) дозволяють по роках прослідкувати розвиток земської діяльності правобережних українських губерній в різних галузях, визначити її головні напрями та результати, а також значення для розвитку різних сфер місцевого життя. Аналогічним цілям служить використання пам'ятних книг, оглядів губерній та інших друкованих видань урядових, центральних та місцевих установ.

Губернська та загальноукраїнська періодика початку ХХ ст., в тому числі власне земська, – “Життя Волині”, “Наша Волинь”, “Почаївський листок”, “Рада”, “Земське діло”, “Київська земська газета”, “Вісті Волинського губернського земства”, “Економічне життя Поділля” – через публікацію статей щодо земської реформи, звісток про рішення земських зібрань та заходи управ зафіксувала повсякденне життя земських органів, а також ставлення тих чи інших прошарків

суспільства й представників різних суспільно-політичних сил до земств Правобережної України.

Спогади державних (С. Вітте, О. Гучкова, П. Мілюкова) та громадських діячів (Д. Дорошенка, Т. Мельника), промови П. Столипіна дають можливість повніше зрозуміти тогочасну добу: суспільно-політичну ситуацію в імперії під час проведення земської реформи в Правобережній Україні, ставлення до неї представників влади та громадськості.

Таким чином, наявна джерельна база є досить широкою як за змістом, так і за характером для повноцінного розкриття основних завдань дисертаційної роботи.

Другий розділ **“Державно-правовий та організаційний статус земств Правобережної України”** присвячений питанням введення земств на українському Правобережжі та характеристиці тих змін в організаційно-правових засадах їх діяльності, що відбулися у 1911 р. та 1914-1917 рр.

З 1 травня 1904 р. на Правобережну Україну було поширено Положення про управління земським господарством від 2 квітня 1903 р., яке підсумувало багаторічну полеміку з приводу можливості введення земського самоврядування в національних окраїнах Російської імперії.

Розпорядчі й виконавчі органи земського управління – губернські комітети в справах земського господарства (повітові скликалися для підготовчого обговорення) та губернські й повітові управи – не обиралися, а призначалися із предводителів дворянства, місцевих представників урядових, судового та духовного відомств. Також до складу земських органів входили від двох до п’яти гласних із кожного повіту губернії, для яких закон не вимагав ні певного майнового цензу, ні становості. Загалом, управління земським господарством значною мірою було підпорядковане міністру внутрішніх справ та губернатору, які мали широкі повноваження щодо контролю їх складу та діяльності.

Із розширенням діяльності земського управління при комітетах та управах Київської, Волинської та Подільської губерній створювалися спеціальні відділи, наради та бюро (шкільні, медично-санітарні, ветеринарні, страхові тощо), до складу яких залучалися представники господарських товариств, селян та місцевої інтелігенції.

Указом імператора від 14 березня 1911 р. на Київську, Волинську та Подільську губернії було поширено Положення про губернські та повітові земські установи 1890 р. зі значними змінами у виборчій системі.

Однак процедура земських виборів проходила не за становими, а за національними куріями: в усіх повітах Правобережної України земські виборчі зібрання та з’їзди поділялися на два відділення – російське та польське. До останнього зараховувалися тільки поляки, а до першого – представники інших національностей. Кожне відділення окремо обирало повітових та губернських земських гласних в кількості, вказаній у спеціально доданому до указу розкладі. Також, з метою отримання переваги російських поміщиків та українських селян над поляками, при виборах до земств Правобережної України було суттєво знижено

мінімальний ценз. В південно-західних губерніях до виборів було допущено православне духовенство. Попри заходи влади законодавчого та практичного характеру, конфлікти на ґрунті “національних інтересів” все ж мали місце у процесі становлення та діяльності виборних земських органів.

Під час Першої світової війни із кожним новим етапом мобілізації земства Правобережної України все гостріше відчували нестачу спеціалістів на місцях, фахівців відділів та бюро, а також виборних членів повітових і губернських зібрань. Попри це медичні, кустарні, кооперативні та статистичні відділи земських управ розширилися, адже їх робота була пов’язана з наданням допомоги біженцям, солдатам та виконанням замовлень для армії від інтендантства.

Голови Київської, Волинської та Подільської губернських земських управ брали участь у з’їзді в Москві з питання об’єднання земств у справі допомоги хворим та пораненим воїнам, офіційний дозвіл на яке імператор надав у серпні 1914 р. Також органи земського самоврядування правобережних українських губерній були членами Південно-Західного обласного комітету допомоги хворим та пораненим воїнам.

В Правобережній Україні утворилися губернські та повітові комітети Всеросійського земського союзу, причому порядок їх організації Головний комітет передав на розсуд губернських земств. Суттєве значення мало з’ясування питань взаємовідносин з управлінням Червоного Хреста, Головним комітетом ВЗС та воєнною владою, які значною мірою визначали ступінь незалежності дій губернських комітетів.

Для врегулювання та об’єднання діяльності ВЗС на фронтах були створені особливі фронтові комітети у складі уповноважених Головного Комітету, які тісно контактували з військовим керівництвом: в січні 1915 р. у Львові було утворено комітет Південно-Західного фронту.

Отже, склад, компетенція та політико-правовий статус земських установ Правобережної України у період 1904-1917 рр. видозмінилися від складової частини губернського управління до виконання органами самоврядування завдань загальнодержавного значення під час Першої світової війни.

У третьому розділі **“Соціально-економічні та культурно-просвітницькі функції земств українського Правобережжя”** аналізується фінансове становище земських установ краю, дається характеристика роботи земських органів у різних сферах місцевого життя.

Становище в бюджетній справі було найслабшою ланкою земських управлінь Київщини, Волині та Поділля 1904-1911 рр. У губернських комітетів майже повністю була відсутня свобода розпоряджатися земськими коштами. Після реформи 1911 р. фінансові повноваження органів земського самоврядування суттєво розширилися.

Характерним є поступовий перехід уряду на позиції фінансової співпраці з земськими установами. Зокрема, предметне об’єднання земських та державних капіталів відбулося під час реалізації столипінських аграрних перетворень та

програми загального початкового навчання в країні. Протягом 1911-1913 рр. уряд зняв із земських органів обов'язки щодо утримання державних установ, церков, духовенства, місць покарання та частково поліції. Компенсувалися витрачені земством кошти на засоби комунікації, мирових посередників, психічно хворих.

До реформи 1904 р. справами місцевого життя завідували різні установи: прикази громадської опіки, розпорядчі комітети, губернські правління та селянські присутствія. Зі створенням управлінь у справах земського господарства їм було передано важливі питання місцевого життя: завідування земськими грошовими та натуральними повинностями, взаємним губернським страхуванням майна; влаштування та утримання місцевих шляхів сполучення, медичної, санітарної та ветеринарної частин у повітах, сприяння розвитку початкової та професійної освіти, а також сільського господарства, торгівлі та промисловості. Тобто, предмети відомства нових установ майже буквально повторювали ст. 2 Положення 1890 р., за якою функціонувало земське самоврядування в інших українських губерніях.

Вже перші засідання повітових комітетів у справах земського господарства 1904 р. яскраво проілюстрували соціальні пріоритети земських управлінь Правобережної України. Переважна більшість повітових комітетів основну увагу зосередила на обговоренні проблем освіти і медичного обслуговування населення та можливих шляхів їх покращення завдяки земському фінансуванню.

Земські самоврядування Київської, Волинської та Подільської губерній головну увагу приділяли розвитку народної освіти та охорони здоров'я (понад 50 % витрат), облаштуванню шляхів та економічним потребам населення. Причому кількісне зростання земських витрат на соціально-економічний та культурно-освітній розвиток краю супроводжувалося якісними змінами у галузях народної освіти, охорони здоров'я, комунікацій, сільського господарства, ветеринарії. Серед можливих шляхів та заходів, спрямованих на покращення різних сфер місцевого життя, перевага надавалася тим, ефективність яких була доведена роботою так званих "староземських" українських губерній.

Питання завідування церковно-приходськими школами знаходилося на перетині інтересів земських установ та церкви. Губернські комітет Правобережної України, завдяки визначенню умов виділення коштів, намагалися якісно підвищити рівень навчально-виховного процесу, зокрема через підбір вчительського персоналу. У 1911-1916 роках особливістю взаємовідносин виборних земських установ та церкви була наявність конфліктних ситуацій, пов'язаних із розширенням мережі власних земських шкіл, з одного боку, та зменшенням фінансування церковних, з іншого.

З початком воєнних дій губернські земські управи Правобережної України розпочали термінове пристосування своїх медичних закладів до прийому поранених та обладнання нових госпіталів. Також земські самоврядування займалися організацією постачань продуктів харчування, одягу та взуття для армії, влаштуванням біженців та військовополонених, наданням допомоги сім'ям солдатів та загалом всьому населенню, яке постраждало від наслідків війни.

Таким чином, з моменту створення земства Правобережної України розгорнули активну практичну діяльність. Значна робота проводилась щодо поживлення економічного життя краю та інтенсифікації місцевого господарства, розвитку освіти та медицини регіону.

У результаті проведеного наукового дослідження зроблені такі **висновки**:

– Аналіз стану наукової розробки проблеми засвідчив, що досі вона не була предметом спеціального вивчення, залучена до дослідження джерельна база є достатньо репрезентативною і достовірною, що дозволяє повно дослідити обрану тему.

– Головною причиною того, що земську реформу 1864 р. не було поширено на Правобережну Україну, стало занепокоєння уряду можливістю перетворення органів місцевого самоврядування на знаряддя політичної боротьби польського та українського національних рухів. Разом із тим, потреби соціально-економічного розвитку краю вимагали реформування тут системи місцевого управління. На початку ХХ ст. компроміс було знайдено шляхом введення, згідно з Положенням про управління земським господарством від 2 квітня 1903 р., так званого “спрощеного” земства у формі комітетів та управ у справах земського господарства. Їх специфікою була призначуваність складу та зосередження владних повноважень у губернських органах.

Аналіз норм законоположень дозволяє зробити висновок про те, що правовідносини міністра внутрішніх справ та губернатора зі спрощеними земствами 1904-1911 рр. мали характер підпорядкування. З іншого боку, до предметів відання новоствореного земського управління було віднесено важливі питання місцевого життя, а розгалужена система структурних підрозділів органів управління земським господарством (спеціальних комісій, відділів, нарад, бюро тощо) дозволяла залучати до роботи місцеву інтелігенцію та заможне селянство.

– Земське самоврядування в Правобережній Україні було введено царським указом від 14 березня 1911 р. Земські органи – губернські та повітові земські зібрання й управи – стали виборними.

Етнічно-конфесійні особливості соціально-станової структури Київської, Волинської та Подільської губерній значною мірою зумовили характер змін, які було внесено до Положення про губернські та повітові земські установи 1890 р. у процесі поширення його на південно-західні губернії. Шляхом зменшення мінімального цензу та заміни станових курій на національні (польську та непольську), кожна з яких могла обирати фіксоване число повітових та губернських земських гласних, було суттєво скореговано земську виборчу систему та, зокрема, обмежено виборчі права місцевої польської шляхти. Крім того, розширювалися права місцевого православного духовенства, яке отримало право участі в земських виборах на однакових з іншими виборцями умовах.

Становище Київської, Волинської та Подільської губерній вирізнялося тим, що вони отримували земське самоврядування, яке вже пройшло значний попередній шлях розвитку. За час, який минув після реформи 1864 р., окреслилося місце земств

у державно-політичній системі Російської імперії. Характерною ознакою законодавчого регулювання та практики функціонування місцевого управління пореформеної Російської імперії було зосередження широкої компетенції, пов'язаної з вирішенням справ місцевого життя, в руках земств, з одного боку, та владних повноважень в руках державної адміністрації, з іншого.

Органи земського самоврядування Київської, Волинської та Подільської губерній у межах своєї компетенції були наділені самостійністю. Губернатор відносно земств виконував контролюючі, наглядові функції, володіючи при цьому широкими повноваженнями щодо призупинення постанов земських зібрань. Законоположення обумовлювало можливість вирішення спірних ситуацій на місцевому рівні – у Губернському із земських та міських справ присутствії. За земствами та губернатором закріплювалося право оскарження рішень присутствія у вищих органах влади.

– Для функціонування органів земського самоврядування в період Першої світової війни характерна проблема кадрового укомплектування штату земських службовців та спеціалістів, а також необхідної квоти для проведення повітових і губернських зібрань. Під час війни було створено загальноімперські організації по допомозі хворим і пораненим воїнам – Земський і Міський союзи, які заснували широку мережу місцевих установ – губернських, повітових, міських й обласних, а згодом і фронтових. Відповідно, структура земського самоврядування Правобережної України губернського та в багатьох випадках і повітового рівнів доповнилася комітетами з допомоги хворим та пораненим воїнам та з постачання армії. Причому до роботи в них залучалися не лише працівники місцевих органів самоврядування, а й широке коло інтелігенції. Крім того, відбулося розширення окремих відділів губернських управ, робота яких, хоча і виконувалася поза рамками ВЗС, задовольняла потреби діючої армії. Не пов'язану з виконанням нагальних вимог воєнного часу діяльність було зведено до можливого мінімуму, натомість функції по забезпеченню потреб фронту та тилу остаточно вивели земське самоврядування за рамки місцевих господарських потреб на рівень виконання загальнодержавних завдань. Змінилося ставлення імперської влади до органів місцевого самоврядування, яка перейшла на позиції тіснішої співпраці з земствами.

– За умов підконтрольності складу земських установ Правобережної України 1904-1911 рр. місцевій адміністрації, зосередження усіх справ у губернському комітеті та відсутності повітових кошторисів, діяльність земств не була позбавлена значних недоліків. Однак саме спрощеним земством було розставлено основні пріоритети серед напрямів земської роботи – народна освіта, охорона здоров'я, ветеринарія, шляхи сполучень, сільське господарство. Комітети в справах земського господарства розпочали реорганізацію важливих сфер місцевого життя, яким до реформи не приділялася достатньо уваги. Становлення та розширення структурних підрозділів та соціальних функцій спрощеного земства показало, що воно спромоглося вийти за вузькі рамки законодавчого оформлення, а період його існування став важливим етапом земської реформи в Правобережній Україні.

Органи земського самоврядування Київщини, Волині та Поділля у 1911-1914 рр. сформували достатньо збалансовану систему місцевих фінансів. Реалізація земствами Правобережної України своїх соціально-економічних функцій була спрямована на модернізацію місцевого господарства: вони будували дороги, телефонні мережі, сприяли агрокультурному просвітництву та технологічному переобладнанню селянських господарств.

Основні здобутки земств правобережних українських губерній у галузі освіти – це постійна фінансова підтримка початкових та професійних навчальних закладів, розбудова системи позашкільної освіти, розробка та початок реалізації планів загального початкового навчання, розширення програми шкіл за рахунок впровадження нових курсів, забезпечення навчальних закладів професійними педагогічними кадрами.

Організація для населення доступної медичної допомоги та соціального забезпечення було одним з найважливіших завдань, що стояли перед земськими установами Правобережної України. Земства будували лікарні, амбулаторії та відкривали осередки санітарно-гігієнічної роботи, надавали матеріальну допомогу та сплачували пенсії земським службовцям, допомагали інвалідам та вдовам, оплачували навчання в освітніх закладах дітей з незаможних родин, відкривали притулки для сиріт та психічно хворих.

Земські установи та органи міського громадського управління Правобережної України були нерозривно пов'язані в багатьох аспектах: спільність території та кола питань, нерідко одні й ті самі люди в рядах гласних. Однак це передбачало не лише можливості співпраці, а й створювало підґрунтя для виникнення конфліктів. Основними проблемними ділянками взаємовідносин земств та міст стали відсутність чіткого розмежування повноважень у сфері освіти, медицини, шляхів тощо, система оподаткування, співвідношення представництва та витрачених коштів.

– У часи війни земства краю потрапили в фінансову скруту, викликану загальною економічною та фінансовою кризою в країні. Вони все частіше вдавалися до урядових позик, проте фінансово забезпечити виконання своїх завдань у повному обсязі вже не могли. Діяльність комітетів ВЗС правобережних українських губерній на перших порах полягала у відкритті та обладнанні госпіталів. В середині 1915 р. робота земств розширилася новими важливими завданнями допомоги біженцям та постачання армії. Губернські комітети отримали у своє завідування влаштовані раніше харчові пункти, відкривали нові, створювали речові склади та власні майстерні. На Південно-Західному фронті діючої армії працювали передові медико-харчові та епідемічні загони, були відкриті госпіталі, амбулаторії та лабораторії, медичні та харчові пункти, лазні, пральні, майстерні та склади. Київське, Волинське та Подільське земства брали участь у допомозі родинам мобілізованих до армії, надавали соціальне забезпечення солдатам-калікам та сиротам. В деяких традиційних галузях земства видозмінили свою звичайну діяльність, пристосовуючи її до вимог воєнного часу (в медичній, дорожно-будівельній, пожежно-страховій,

кооперативній справах). Особливим завданням губернських земств було повідомлення населення краю про хід воєнних дій та їх значення, для чого вони розширили програму та збільшили наклад земських періодичних видань.

Список опублікованих праць за темою дисертаційного дослідження:

1. Огієнко О. В. Соціальний концепт місцевих бюджетів: земські фінанси Волинської губернії початку ХХ ст. / О. В. Огієнко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: Зб. наукових праць. – Вип. 5. – 2008. – С. 94–99.
2. Огієнко О. В. Реалізація земської реформи на Правобережній Україні в контексті регіональних етноконфесійних особливостей (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / О. В. Огієнко // Часопис української історії / За ред. проф. А. П. Коцура. – Вип. 12. – 2009. – С. 25–29.
3. Огієнко О. В. Взаємовідносини земств та міст Правобережної України у 1904-1914 рр. / О. В. Огієнко // Український історичний збірник / [гол. ред. Т. Чухліб]. Випуск 12. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – С. 150–159.
4. Огієнко О. В. Земство та церква Правобережної України на початку ХХ ст.: особливості взаємовідносин у сфері освіти / О. В. Огієнко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 15. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця: ВДПУ, 2009. – С. 51–56.
5. Огієнко О. В. Організаційне оформлення управління у справах земського господарства Правобережної України 1904-1911 рр. / О. В. Огієнко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. ХVІІ. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2009. – С. 21–27.
6. Огієнко О. В. Реалізація програми загального початкового навчання як одна із важливих соціальних функцій земств Правобережної України початку ХХ ст. / О. В. Огієнко // Матеріали ІІ Волинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 90-річчю Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир, 2-3 жовтня 2009 р.). – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 41–44.
7. Огієнко О. В. Окремі аспекти взаємовідносин губернаторів та земств Правобережної України на початку ХХ ст. / О. В. Огієнко // Актуальні проблеми вітчизняної та світової історії : матеріали Других всеукраїнських драгоманівських читань молодих істориків, (Київ, 14 березня 2008 р.) / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – С. 77–88.

АНОТАЦІЇ

Огієнко О. В. Земства Правобережної України: організаційно-правовий статус та соціальні функції (1904-1917 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2010.

Дисертаційне дослідження присвячене функціонуванню земств Правобережної України в 1904-1917 рр. Проаналізовано політику царської влади відносно земської реформи на українському Правобережжі. Прослідковано урядові заходи законодавчого та практичного характеру щодо запобігання переваги поляків-католиків у земських органах. Проаналізовано склад та обов'язки управлінь земським господарством Правобережної України 1904-1911 рр. Визначено практичні заходи земств організаційного плану з розширення представницької бази та соціальних обов'язків власних структурних підрозділів. Охарактеризовано державно-правовий та організаційний статус самоврядних земських органів Київської, Волинської та Подільської губерній у 1911-1917 рр. Розглянуто особливості фінансового становища та бюджетної політики правобережних земств. Висвітлено основні напрями й форми та ефективність реалізації земствами своїх економічних і соціокультурних функцій.

Ключові слова: земства, Правобережна Україна, управління земським господарством, органи земського самоврядування, земські кошториси, господарська модернізація, соціально-економічні функції, народна освіта.

Огиенко О. В. Земства Правобережной Украины: организационно-правовой статус и социальные функции (1904-1917 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2010.

В работе на основе многочисленных источников и литературы рассмотрено функционирование земств Правобережной Украины 1904-1917 гг. Выяснена степень научной изученности темы, показаны особенности различных историографических периодов её разработки, проведён анализ информационного потенциала источниковой базы исследования.

В диссертационном исследовании впервые в современной украинской исторической науке прослеживается эволюция административно-правового статуса, организационной структуры и комплекса социальных функций земских учреждений Правобережной Украины в период 1904-1917 гг.

Охарактеризованы особенности проведения земской реформы в Правобережной Украине. Прослеживается связь между доминированием в регионе польских дворян-землевладельцев и хронологической коррекцией здесь земской реформы. В диссертации анализируется состав и обязанности распорядительных и исполнительных органов земских учреждений. Обращается внимание на то, что определенные законом принципы функционирования управлений земским хозяйством Правобережной Украины 1904-1911 гг. придавали им характер органов государственного административного управления. Прослеживаются практические меры упрощенных земств организационного плана по расширению социальной базы

и обязанностей собственных структурных подразделений. В диссертации аргументировано, что, учитывая необходимость уменьшения влияния польского населения, с одной стороны, и требования капиталистического развития края, с другой, Указ от 14 марта 1911 г. внес в систему земских выборов этнические и имущественные изменения.

Проанализированы положения основных законодательно-нормативных актов, которые регламентировали состав и компетенцию земских органов. Разработан вопрос взаимоотношений земских учреждений с другими субъектами общественно-политической жизни Правобережной Украины начала XX в. Выяснены направления и результаты сотрудничества, а также суть конфликтных ситуаций между земствами и губернской администрацией, органами городского гражданского управления, церковью. Раскрыты изменения в организационном и государственно-правовом положении земских учреждений Правобережной Украины в период Первой мировой войны, когда сотрудничество государства с местным самоуправлением стало намного теснее. Обращено внимание на проблему недостаточности кадров, с одной стороны, и расширение структуры земских органов, связанное с потребностями военного времени, с другой.

Изучены финансовое положение и бюджетная политика земских учреждений. Определены основные направления деятельности земств Правобережной Украины, их значение для экономического и социокультурного развития края. Доказано, что с момента создания земства украинского Правобережья развернули активную практическую деятельность, в том числе значительная работа проводилась по интенсификации экономической жизни и поднятию местного хозяйства, улучшению народного образования и здравоохранения. Во время Первой мировой войны земские самоуправления региона занимались лечением раненых и больных воинов, помощью семьям солдат, беженцам, организацией поставок для армии.

Ключевые слова: земства, Правобережная Украина, управление земским хозяйством, органы земского самоуправления, земские бюджеты, хозяйственная модернизация, социально-экономические функции, народное образование.

Ohienko O. V. Zemstvos of Right-bank Ukraine: Organizational-legal Status and Social Functions (1904-1917) – Manuscript.

The thesis on obtaining Candidate's degree on historical sciences, specialty 07.00.01 – history of Ukraine. – National M. P. Dragomanov Pedagogical University. – Kyiv, 2010.

Dissertation research is devoted to activity of zemstvo's of Right-bank Ukraine in 1904-1917. The policy of tsar's power is analysed in relation to zemsk reform of Right-bank Ukraine. Governmental acts of legislative and practical character for preventing advantages of Catholic Poles in zemsk organs are treating. The structure and duties of prescriptive and executive organs of zemsk of Right-bank Ukraine is analyzed. Zemsk practical measures of the organizational plan on expansion of the representative base and social responsibilities of their own structural subdivisions are traced. Financial position of zemstvos, and also their work assignments above all, is considered – economic development of edge, cultural-elucidative work, public welfare, help of army.

Key words: zemstvo, Right-bank Ukraine, management on affairs of zemsk economy, self-governing organs, zemsk budgets, economic modernization, socio-economic functions, public education.